

Лекція №9

Тема: ЛАНДШАФТНЕ МИСТЕЦТВО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ

План:

1. Міські сади і парки
2. Сади і парки дидактичного призначення
3. Перші виставочні парки
4. Перші національні парки
5. Основні підсумки розвитку садів і парків XIX ст.

Література: Л[1,2,3,4,5]

Зміст:

1. Міські сади і парки.

Розвиток капіталізму супроводжувався не лише досягненнями в галузі техніки і промислового будівництва, стрімким ростом міст, але й водночас занепадом архітектури, яка вже не володіла великими суспільними ідеями. Крім того, багаті буржуа не поспішали вкладати кошти в надзвичайно довгострокові, не прибуткові проекти, якими є парки.

Це могла зробити лише община міста, в якому концентрується фінансовий капітал. Більше того, місто, яке непомірно розростається, стає домівкою як для багатих, так і для бідних. Правда, всілякі проекти міст-спалень начебто і вирішують цю проблему для класу заможних, але ж і заможним доводиться цілий день перебувати у місті – на виробництві, у сфері сервісу чи фінансів. І тут доречними є слова Гете: ”в тую дудку грає всяк: і професор, і босяк”. Доводиться дихати забрудненим повітрям, переступати через сміття і нечистоти, тіснитися в ущільнених вуличках, впиралися поглядом в одноманітний пейзаж, де немає жодного деревця.

Першими, хто ще в часи раннього Відродження, висловилися про необхідність швидкого введення в місто зелених насаджень були соціалісти-утопісти. Т.Мор (1478-1535) – великий англійський гуманіст, - у 1516 р. публікує свою “Утопію” – розповідь про фантастичний острів з ідеальним безкласовим суспільством, в якій, зокрема, викладає своє уявлення про систему озеленення міста: “До задньої частини будинку впродовж усієї вулиці прилягає сад, широкий і звідусіль загороджений... Немає жодного будинку, в якому б не було двох дверей: спереду – на вулицю і позаду – в сад... Ці сади вони цінують високо. Тут є виноград, плоди, квіти, трави – все утримується в такому блискучому вигляді і так доглянуто, що ніде я не бачив більшої родючості, більшої вишуканості... Тому засновник міста ні про що, напевно, не дбав до такої міри, як про ці сади”.

Р. Оуен (1771-1858) – співвітчизник Т.Мора і послідовник його ідей, так трактує це питання: “Будинок має форму прямокутника, всередині якого знаходиться майданчик для відпочинку і розваг з висадженими деревами. Довкола будинку – городи, а далі йдуть дороги, за якими з одного боку знаходяться будівлі фабрик, заводів, різниць і т.д., відділені від установ

зеленими насадженнями”. Іншим разом, у 1817 р. в одній із газетних статей він пише: “Бідні і трудові класи будуть жити в приміщеннях, які утворюватимуть великий прямокутник, оточений садами, незабудованими просторами, внаслідок чого ...повітря буде здоровим і приємним. Всередині прямокутника, утвореного будинками, будуть алеї з насадженнями, а довкола, у всіх напрямках, скільки можна глянути, добре оброблені і доглянуті землі”.

Місто **Ф.Фур'є** (1772-1837) – французького соціаліста-утопіста – складається з трьох частин: перша – Сіті, або центральне місто, друга – селища і крупні фабрики, третя – передмістя. Всі три частини відділяються одна від одної великими насадженнями. В першій частині вулиці і зелені насадження мають займати не менше 50% загальної площі, відведеної під забудову, в другій – не менше 65-70%, в третій – 75-80%.

Приблизно всього через півстоліття після смерті Р. Оуена і Ф.Фур'є з'являються теоретичні праці реформістського характеру, в яких обґрунтовується необхідність зміни усієї планувальної структури міста. Майже водночас в Англії у середині 90-х років XIX ст. публікуються дві праці – **Е.Говарда** (1850-1928) “Міста-сади майбутнього” і **Фоша** “Місто майбутнього”, в яких викладені буржуазно-реформаторські ідеї реконструкції сучасного міста. Слід зауважити, що Англія наприкінці XIX ст. була найбільш урбанізованою країною Європи, а Лондон – першим містом-мільйонером не лише в Європі, але й у цілому світі.

Яким же було найбільш пророблене з позиції озеленення говардівське місто-сад? За його проектом промислові підприємства розташовуються у сільських районах, які мають найсприятливіші умови для життя. Передбачено строге обмеження кількості населення (до 30 тис. чол.), зайнятого у промисловості (на фабриках, заводах, влаштованих при містах-садах) та землеробстві.

Планування міста-саду полягало у створенні концентричних алеї, які перетиналися з периферії до центру широкими бульварами. У центрі міста був парк, довкола якого розміщалися адміністративні та громадські будівлі. Центр міста огинав широкий зелений пояс з просторими галявинами для відпочинку та ігор. Обабіч алеї стояли житлові будинки, відокремлені від тротуару, а також один від одного зеленню. Під забудову відводилося лише 1/6 усієї площі.

Для реалізації цих реформаторських ідей у 1899 р. в Англії було створене акціонерне товариство, яке зайнялося будівництвом першого міста-саду Легворе (50 км від Лондона). Будувалося воно за проектом архітекторів Паукера і Уінвіна. Згодом, переважно в Англії та Німеччині, виникло декілька населених пунктів такого типу.

Проте міста-сади, як виявилось, дуже швидко перетворювалися в промислові і, розростаючись, “з'їдали” природні простори, а згодом і зросталися між собою. В другій половині XX ст. це сталося із багатьма містами-супутниками крупних міст.

В 20-х роках XX ст. лідер урбанізму **Ле Корбюзьє** (1887-1965) – французький архітектор і теоретик архітектури – пропонує проект

“ідеального міста майбутнього”, в основу якого закладається думка про те, що місто має умовно складатися з двох частин: *міста-центра* - “організму” концентричного, динамічного і стиснутого та *міста-саду* – еластичного, розкинутого на великій віддалі. Між ними має бути широка смуга лісів і полів як джерело чистого повітря. Він шукає архітектурні прийоми планування міст, розташовуючи будинки, не дотримуючись строгої лінії міської забудови і заповнює міжміські вільні простори зеленими насадженнями. Таким чином, теоретична думка в галузі планування міст відмовляється від суцільної забудови, розглядаючи зелені насадження як складовий елемент озеленення населеного місця.

Ландшафтне мистецтво, котре успішно розвивалося з часів Кента і Рептона у садово-паркових межах, вимушене було їх переступити і піти в галузь, яку ми сьогодні називаємо **озелененням населених місць**, а також у рекреаційну сферу: в 1864 р. в США з'явився перший у світі Йосемітський, а у 1872 р. – Йеллоустоунський національні парки (на початку XX ст. у різних країнах їх налічувалося 19), народжуються все нові й нові функціональні парки. Цьому, безумовно, сприяла демократизація суспільного життя в містах.

Визнання важливості зелених територій у системі благоустрою міст спричинило появу в галузі планування декількох своєрідних схем (систем) їх розміщення (Машинський, 1951), найпоширенішими з яких виявилися такі :

1. Система **рівномірного розподілу** зелених насаджень на території міста у вигляді зелених розривів між житловими кварталами. При цьому рівномірність розподілу зелених насаджень розуміється у просторовому сенсі як рівномірна насиченість території зеленими насадженнями. Ця система, зрозуміло, не забезпечує повного оздоровлення умов життя всього міського населення і всестороннього задоволення його потреб у зелених насадженнях. Рівномірний розподіл зелених насаджень звичайно можливий у містах з прямокутною геометричною системою планування.

2. Система розміщення насаджень у вигляді **зелених кілець**. Ця система знаходить застосування головним чином у практиці перепланування старих середньовікових міст з кільцеподібною забудовою. Зелені насадження найчастіше розташовувалися на місці колишніх фортечних валів.

3. Система **радіальна, або променева**. При цьому передбачається створення в містах великих плям зелених насаджень, які звужуються в міру наближення до центру. Цю систему часто називають **системою природної вентиляції міста**, оскільки при такому розміщенні зелених насаджень у центр міста притікає повітря із заміських лісів і полів. Променева система знаходить найбільше використання у містах, які плануються за діагональною системою. Часто зустрічається в американських містах.

Системний підхід до проблем озеленення міст, отже, проявився в період, коли індустріалізація і нерозривно пов'язана з нею урбанізація створили надзвичайно несприятливі умови для городян, які проявлялися в зростаючій щільності населення, де практично не залишилося місця для

зелені, та промислового забруднення повітря і вод, у посиленні розриву з природним довкіллям. Все це вимагало забезпечення усіх структурних частин міста зеленими насадженнями.

Однак не так просто це було зробити. Капіталістичним місто ставало за своїм суспільним життям, але воно залишалося середньовічним за своєю забудовою. Зелені насадження могли з'явитися або на місці знесених чи знищених пожежею будівель, або ж на місці колишніх оборонних валів. Ці два основні можливі варіанти і були реалізовані: перший шлях зумовив появу англійського *скверу* (1630 р.), другий – французького *бульвару* (1670 р.). Бульвари, завдяки своєму лінійному укладу, тісно пов'язаному з поздовжнім розташуванням доріг і вулиць, підштовхнули до ще одного напрямку садово-паркового будівництва – **озеленення вулиць**.

На початку XIX ст. з'являються *громадські (публічні) сади і парки*, де могли відпочивати широкі верстви горожан. Правда, як ми згадували вище, у Франції для горожан вже в XVII і XVIII ст. відкривалися королівські сади – Тюільрі, Люксембург, Лувр, проте там існував певний режим охорони. В Англії першими публічними садами стали Гайд-парк (1826) та Вікторія-парк (1846), передані місту королівською сім'єю ще на поч. XIX ст. Від середини і до кінця XIX ст. громадські сади були створені практично у всіх великих європейських містах. Міські парки розвиваються як багатофункціональні комплекси. В них створюються спортивні майданчики, галявини для ігор і спокійного відпочинку на траві (нім. *Liegewise*). Тут розташовують ресторани, кафе, човнові станції. Влаштовують прогулянкові доріжки.

Оскільки XIX ст. у садово-парковому будівництві панує пейзажний стиль, його принципи і прийоми використовують у реконструйованих і новостворених міських садах і парках. Просторові композиції стають простішими, елементи романтизму усуваються не завжди вдалимими копіями природи, зате залишається квіткове регулярне оформлення у вигляді клумб із складним орнаментом, різноманітних квіткових кошиків і ваз.

Змішування стилів стає поширеним явищем. Кінець XIX – початок XX ст. – поява еkleктизму як в архітектурі, так і в садівництві. Чистота стилів нікого особливо не хвилює.

Характерною особливістю цього періоду є колекціонування в парках екзотів і декоративних форм дерев і чагарників. Часто це робиться на спеціально виділених для цього ділянках – дендраріях чи арборетумах, моносадах, ботанічних ділянках.

2. Сади і парки дидактичного призначення

В XIX ст. зростає кількість ботанічних і зоологічних садів і парків. Накопичуються колекції і поповнюються все новими й новими видами місцевих і чужоземних рослин. До цієї групи належать також сади-виставки. Колекціонування і експонування декоративних деревних і чагарникових рослин сприяло розширенню асортименту садово-паркових об'єктів. Водночас у них випробовуються різні садово-паркові композиції.

Україна. Хронологія створення ботанічних садів є такою:

1804 р. – Харків, при університеті;
1805 р. – Кременець (нині Тернопільська обл.), при місцевій гімназії
(архітектор Міклер);
1812 р. – Нікітський ботанічний сад (рис. 1.73);
1824 р. – Львів, при університеті; заново влаштований у 1852 р.;
1834-1886 рр. – Тростянець, арборетум;
1839 р. – Київ, при університеті;
1860 р. – Львів, при школі лісового господарства (арборетум);
1867 р. – Одеса, при університеті;
1885-1887 рр. – Асканія Нова, степовий ботанічний сад.

Сьогодні відбувається відродження Кременецького ботанічного саду, який славився величезною колекцією рослин. На базі арборетуму Лісової школи у Львові створений ботанічний сад Українського державного лісотехнічного університету. Всі ботанічні сади на території України відігравали значну роль в інтродукції декоративних рослин в озеленення.

Зоологічні сади. Зоологічним садам, які почали з'являтися у ХІХ ст., передували звіринці і менажерії.

Першим зоологічним садом, закладеним у 1794 р., варто вважати менажерію, яка була розташована в Jardin de Plumes у Парижі. Мала вона площу 6 га і була розташована поруч з ботанічним садом. Територія менажерії розпланована у вільному стилі. Подібно до тогочасних романтичних парків, у менажерії тварини жили у павільйонах, влаштованих у готичному стилі, чи в хатах або куренях і, навіть, у руїнах. Ділянки з експозиціями були огорожені дерев'яними штахетами.

У 1828 р., наслідуючи Париж, засновано перший зоологічний сад у Лондоні на площі 14,5 га. Тут було зібрано велику колекцію тварин з усього світу. У 1830 р. зоосад засновано у Дубліні, а у 1838 р. – у Манчестері.

Визначні зоосади того періоду такі: Амстердамський (1838 р., площа 10 га), в Антверпені (1844 р., площа 10 га), у Берліні (1844 р., площа 20 га). Паркова зона садів влаштовувалася в пейзажному стилі.

У другій половині ХІХ ст. з'являються нові зоосади: в Марселі (1855), Роттердамі (1857), Франкфурті на Майні (1858), Копенгагені (1859), Дрездені (1861), Москві (1864), Будапешті (1866), Лейпцігу (1878), Ліссабоні (1884), Софії (1890), Барселоні (1892).

Вирізняють (Майдецький, 1978) чотири типи зоосадів: *перший*, пов'язаний з ботанічним садом (паризький тип); такі сади створено в Будапешті і Нью-Йорку. *Другий тип* – звіринці – є малою частиною великого міського публічного парку; часто зустрічається у США, у Манчестері. *Третій тип* являють собою зоолого-рекреаційні парки, де експозиція тварин не є єдиною: тут можна оглянути музей, виставки, скористатися ігровими майданчиками. Цей тип характерний для німецьких садів, а також для зоосаду Антверпена. *Четвертий тип* полягає у виділенні колекцій тварин, які розташовуються на території парку (зоосад Амстердама, польські сади).

3. *Перші виставочні парки*

У другій половині XIX ст. розвиток промисловості і будівництва зумовив виникнення нового типу парків – парки-виставки. Виставлялися будинки, різні споруди, конструкції. Паркова зелень служила перегородками для експозицій, естетичним фоном і місцем відпочинку.

Перша промислова виставка відбулася в Парижі у 1847 р. Тоді було збудовано великий павільйон із металу і скла, а також різні споруди для розваг. Друга виставка відбулася у 1878 р., а третя, яка залишила після себе “чудо світу” – Ейфелеву вежу заввишки 300 м, – у 1889 р. (рис. 1.75). Виставка разом з прилеглими садами творила чудовий рекреаційний комплекс.

З великою промисловою виставкою у Лондоні (1851) пов'язане будівництво Кришталевого палацу і впорядкування прилеглих територій.

Пізніші виставки у Філадельфії (1873) та Чікаго (1893) вирізнялися застосуванням павільйонів, які займали великі паркові території. Експозиція в Чікаго, розташована на березі озера Мічіган, вирізнялася водними мотивами з басейнами, озерами, ставами і затоками та островами, які перепліталися з виставковими павільйонами (рис.).

4. Перші національні парки

Національні парки, які виникли наприкінці XIX ст. у США, ставили за мету державну охорону лісів – національного багатства – від приватних підприємців, які по-хижацьки експлуатували природні ресурси. Першим національним парком був Єллоустоунський, створений у 1872 р. Незначне втручання в існуючі ландшафти – будівництво доріг, мотелів, ресторанів і т.д. – створювало умови емоційно-психологічного єднання людей з природою. В 70-х роках XX ст. у світі налічувалося понад 1000 національних парків.

5. Основні підсумки розвитку садів і парків XIX ст.

Як зазначають І.О.Богова і Л.М.Фурсова (1988), І.Д.Родічкін (1990), В.А.Горохов (1991) та ін., роль садів і парків у житті міського населення другої половини XIX ст. стає надзвичайно великою, оскільки вони залишаються єдиним місцем відпочинку небагатого міського населення і поряд з виставками сприяли створенню святкового середовища.

Характерними рисами садів і парків загального користування цього періоду є:

- **переважання пейзажних колекцій з окремими регулярними елементами;**
- **поєднання криволінійних прогулянкових доріг з прямими діловими і введення кільцевих периметральних маршрутів;**
- **використання відкритих просторів полян не лише в декоративних цілях, але й для ігор та спорту;**
- **використання широкого асортименту рослин, включаючи й екзоти;**

- створення “внутрішніх садів” – ботанічних, зоологічних, арборетумів, моносадів, альпінаріїв тощо.
- влаштування різного типу водойм (озер, ставів, водотоків), які були не лише окрасою ландшафту, але й служили для катання на човнах і водного спорту;
- переважаюче функціональне значення паркових споруд – кафе і ресторани, музичні павільйони, павільйони виставок і атракціонів, сховища від дощу, містки, причали, оранжереї, кіоски для продажу книг і газет, дитячі майданчики;
- наявність фауни (ставки оживлялися лебедями, на галявах розгулювали павичі, навіть козулі).

Садово-паркове мистецтво попередніх століть, яке служило королівським родинам і багатим вельможам, перейшло в масове озеленення. Залишені найраціональніші елементи, які, крім усього, не були й дуже коштовними. Такими виявилися елементи вільного планування, а також вміле використання рослинного матеріалу, в основному довговічного – дерев і чагарників. Проте це були вже інші естетичні цінності, які відповідали інтересам тогочасного суспільства.